

Θ. Ριζάκης — Γ. Τουράτσογλου, 'Επιγραφές Ἐνω Μακεδονίας (Ἐλίμεια, Ἐορδαία, Νότια Λυγχιστίς, Ὀρεστίς). Τόμος Α': Κατάλογος Ἐπιγραφῶν. Ἀθήναι 1985 (На врху насловне стране наведени су као издавачи: Ὑπουργεῖο Πολιτισμοῦ и Ἐθνικὸ Ἰδρυμα Ἐρευνῶν).

Центар за проучавање грчке и римске старине Националне фондације за истраживања у Атини, основан 1979. године под руководством професора и академика Михаила Сакелариу, укључио је међу своје пројекте проучавање Македоније и Македонаца од геометријске епохе до римског доба. Поред индивидуалних истраживања из ове области, програм Центра је предвидео и колективан рад на прикупљању, обради и објављивању епиграфских споменика грчког дела античке Македоније. Захваљујући обилатој материјалној и кадровској помоћи коју је добио од Министарства културе, Центар је за релативно кратко време успео да створи потпуну документацију („архив“) епиграфске грађе са територије Горње Македоније и да је припреми за издавање. Пред нама су сада први резултати овог рада.

Из пера А. Ризакиса и Ј. Турацоглу-а појавио се ових дана први том „Натписа Горње Македоније“, односно, како се то у поднаслову прецизира, натписа „Елимије, Еордеје, јужног дела Линкестиде и Орестиде“, оних горњомакедонских области које данас улазе у састав грчке државе. Северни, већи део Линкестиде, с главним градом Хераклејом, припада Југославији. Исто тако и горњомакедонске области Пелагонија и Деуриоп. Оне чине отприлике половину територије античке Горње Македоније, богатију по броју очуваних натписа. Први том „Натписа Горње Македоније“ садржи корпус натписа. У другом тому биће објављена истраживања о језику, антропонимији и типологији споменика, као и поглавља посвећена историјској географији, култовима, политичкој, економској и социјалној историји.

Из разлога који свакако нису само научне природе, Центар за проучавање грчке и римске старине одређио се за националну едицију епиграфских споменика, упркос томе што је издавање корпуса македонских натписа у угледној међународној едицији „*Inscriptiones Graecae*“, која од почетка овог века излази под окриљем Берлинске академије наука, већ било започето. 1972. године издао је Charles Edson, професор на Универзитету у Висконсину, натписе главног града Македоније Тесалонике, као први том македонских натписа у оквиру „*Inscriptiones Graecae*“ (*IG X 2: Inscriptiones Macedoniae, fasc. 1: Inscriptiones Thessalonicae et vicinae*). Са својих преко 1000 натписа, овај том обухвата приближно петину свих натписа Македоније. Упоредо с Едсоном, Ј. М. R. Cormack, професор на Универзитету у Редингу, радио је годинама на терену и у библиотекама на ревизији и обради епиграфских споменика доњомакедонских области Ботијеје и Пиерије¹. Прерана смрт прекинула је његов рад и оставила неизвесном судбину његове заоставштине. Отворено остаје питање издавање не само доњомакедонских натписа већ и натписа Македоније источно од Вардара². Треба међутим рећи да у променењим,

¹ Ch. Edson и J. M. R. Cormack склопили су уговоре с Берлинском академијом наука још 1936. године. О њиховом раду у предатном периоду, уп. реферат који је Едсон поднео на Другом епиграфском конгресу у Паризу, *Actes du Deuxième Congrès international d'épigraphie grecque et romaine*, Paris 1952 (1953), 38—44. О напредовању свог рада на припремању издања натписа Доње Македоније реферисао је Кормак на симпозију *Archaea Macedonia 1*, (1968 (1970), 192—202 („Progress Report on the Greek inscriptions of the Trite Meris for IG X,,).

² У припреми је, како се чини, француско издање натписа Филипа и његове територије. Мали, североисточни део античке Македоније који данас припада Бугарској (област Санданског) ушао је у четврти том збирке Г. Михаилова, *Inscriptiones Graecae in Bulgaria repertae*, I—IV, Софија 1956—1966.

послератним приликама, настављање берлинске серије многим изгледа као зстарео и неостварив подухват. У многим земљама предност се даје националним едицијама³. Упркос таквом тренду, ми сматрамо да за земљу као што је античка Македонија, чија је територија подељена између три савремене државе, „*Inscriptiones Graecae*“ представљају најприкладнији оквир за издавање њене епиграфске грађе. Стога смо одлучили, у договору са Берлинском академијом, да натписе са нашег дела античке Македоније објавимо под насловом *IG X 2,4: Inscriptiones Macedoniae septentrionalis*⁴. Не верујем да ће се други повести за нашим примером. Мораћемо очигледно да се помиримо са више разнородних издања за поједине делове Македоније, уместо да имамо један јединствени корпус.

Но било како било, изражавајући жаљење што „Натписи Горње Македоније“ нису изашли на латинском као *IG X 2,2*, са задовољством одајем признање ауторима да су остварили једно заиста успело дело. Књига која је пред нама је лепо опремљена, прегледног садржаја, јасног незбијеног слога, с изванредним илустрацијама и великом картом на којој су означена сва места налаза споменика. Главни део књиге чини Каталог натписа (стр. 17—201), коме претходе кратка поглавља о ранијим скупљачима старина у испитаним областима, о географским оквирима рада и начелима издања. Следе врло разгранати индекси који запремају петину књиге (стр. 202—253 : имена, етника, божанства, краљеви и цареви, месеци, грчке речи, граматичке појаве, места налаза и места чувања споменика, конкорданције, каталог фотографија). Најзад, на крају, 86 табла са преко 200 фотографија сачуваних и факсимила цртежа или издања изгубљених споменика.

Епиграфска грађа у Каталогу груписана је по областима, уз јединствену текућу нумерацију. Елимеја се појављује са 85 натписа (бр. 1—85), Еордеја са 61 (бр. 86—146), Линкестида са 39 (бр. 147—185) и Орестида са 36 (бр. 186—221). Пета горњомакедонска област, Тимфеја, које нема у поднаслову књиге, представљена је са само 9 натписа, који нису обрађени као посебна целина већ припојени елимејским натписима. Границе појединих области приказане су на карти. Несигурности у повлачењу граница постоје на више места, како између Елимеје и Еордеје, тако и између Елимеје и Орестиде, односно Елимеје и Тимфеје. Оне се не могу избећи код постојећег стања наше грађе. На једну ствар бих ипак ставила примедбу: зашто су натписи града Лукè у области Мале Преспе прикључени Линкестиди, а не Орестиди? На карти је граница друкчије повучена. Ту се јасно види да планински венац *Varnous—Вегноп* чини југозападну границу Линкестиде. У коментару уз натпис 149 (стр. 139) истакнут је с правом један просопографски елемент који би могао да указује на припадност Лукè Орестиди.

Груписање натписа у оквиру појединих области представља посебан проблем за сваког издавача. Ризакис и Турацоглу пошли су од чињенице да у Горњој Македонији није било већих градских центара па нису ни покушали да поједине градове епиграфски издвоје. Грађа сваке области је третирана као целина и распоређена по врстама: краљевска писма и декрети, почасни натписи, вотивни, надгробни, *varia et ambigua*. У оквиру сваке врсте распоред је хронолош-

³ Критика на коју је наишло Едсоново издање тесалонијских натписа не може бити разлог за одбацивање серије као такве. Аутори „Натписа Горње Македоније“, приписују ми (стр. 1) рад на збирци „*Inscriptiones Graecae in Jugoslavia repertae*„. Никад нисам помишљала на такво издање, јер се то притиви мом начелном ставу да античку грађу треба презентирати у њеним природним, а то значи античким, географско-политичким оквирима. Изгледа ми бесмислено спојити у једну целину малобројне грчке натписе дела Паноније или Норика (јер Југославија обухвата само делове тих провинција) с масом грчких натписа Македоније. Исто тако сматрам методски погрешним издавање латинских натписа од грчких, кад је реч о производима исте средине и истог времена.

⁴ То је заједнички пројекат Археолошког одбора Српске академије наука и уметности и Македонске академије наука и уметности, којим руководи одбор састављен од чланова двеју академија.

ки. Оваква класификација разбија целине и ставља један поред другог натписе који немају ништа заједничког. На пример, карта јасно показује да је Елимеја имала неколико јасно одвојених центара: два источно од Халиакмона (Велвендос, Сервија), један код Аиани-Кесарија, други код Козани. Да бисмо реконструисали те целине, морамо уз помоћ индекса поново саставити оно што иде заједно. Неприкладна ми се чини такође примена хронолошког редоследа, нарочито код надгробних споменика којих има највише. L. Robert је својевремено, поводом Едсонове збирке, скренуо пажњу на чињеницу да се позноантички натписи размештени по временском принципу губе у маси осталих натписа, иако чине посебну групу која нема скоро ништа заједничког с хеленистичким и раноцарским натписима⁵. У збирци Ризакиса и Турацоглу-а има свега 6 позноантичких натписа и они су тако растурени у књизи да их је тешко пронаћи. Они чак не долазе увек на крају појединих одељака како би се очекивало. На пример, позноантички епитаф бр. 203 из VI века долази иза надгробног споменика датираног средином III в. (бр. 202) а испред неколико натписа за које се каже да су „неопредељивог датума“ (бр. 204—207), иако је ван сумње да и они спадају у раноцарски период. Незгода је у томе што је датовање раноцарских надгробних споменика већином приближно и несигурно, јер се без одређених садржинских индиција тешко може разликовати натпис друге половине II века од натписа почетка или чак средине III века. Аутори су свакако правилно поступили што су све натписе датовали, јер је њихово мишљење, као најбољих познавалаца дате грађе, најмеродавније. У извесним случајевима, међутим, очекивало би се образложење предложеног датума. На пример, код бр. 164, где се предлаже „II—III век“ а у загради се цитирају друкчија датовања, од којих једно раније самога Турацоглу-а: „I—II век“. Не види се зашто је Турацоглу поменио мишљење. Уопште изненађује отсуство било каквих палеографских опаски. Додуше облик писма се види на фотографији, али истицање неких његових специфичности било би свакако корисно за вредновање натписа. Код бр. 86 наводи се моје датовање „време Филипа II или Филипа V“, а да се и не спомене карактеристичан облик сигме и епсилона због кога сам се у цитираном чланку осврнула на овај споменик. Аутори су очевидно оставили ова питања за други том, али то чини ово издање крњим, бар до појаве другог тома. Но вратимо се питању редоследа. Мишљења сам да је позноантичке натписе (у које убрајам и ранохришћанске) требало издвојити у посебну групу (бр. 39, 66, 73, 83, 107, 203), исто тако и миљоказе, који нису типични за одређену област већ осветљавају одржавање великих путева у одређено време (бр. 110—114, 150, сви с почетка IV в.). Теже ми је одлучити се кад је реч о принципу код распореда надгробних споменика. Њих је можда требало груписати по локалитетима (и то географским редом, а не азбучним), што би олакшало њихово паралелно изучавање. L. Robert је, у вези с надгробним споменицима Тесалонике, поменуо класификацију према категоријама епитафа, према формулама⁶. Треба међутим имати у виду да се корпус Тесалонике разликује од нашег, јер обухвата епиграфску грађу једног јединственог градског центра са стотинама надгробних споменика.

Обрада натписа извршена је по свим прописима савремене епиграфике. Леме налаза, описа и издања брижљиво су конципиране, читање текстова је поуздано. Текстови натписа пренети су у минускулној транскрипцији, што је једино исправно с обзиром да се за сваки очувани текст даје фотографија и исцрпан критички апарат. Као што је уобичајено, у мајускулама остају само слова која се не уклапају у разумљиве речи. Без разлога су, међутим, остављени у мајускули бројеви, уз задржавања хедера и других знакова за раздвајање. У бр. 11 требало је једноставно написати $\delta\eta\nu\alpha\rho\iota\omega\nu\ \phi'$ и $\xi\tau\omicron\upsilon\varsigma\ \pi\rho'\ \sigma\epsilon\beta\alpha\sigma\tau\omicron\upsilon\ \tau\omicron\upsilon\ \kappa\alpha\iota\ \text{'}\text{Αρτεμεισίου}$, у бр. 12 $\xi\tau\omicron\upsilon\varsigma\ \alpha\tau'$ итд. Кад је реч о бројевима замимљив је натпис бр. 271, у коме су бројеви издвојени од осталог текста са по две тачке са сваке стране. У питању је покојник који је четири године служио као коњаник. Није ли требало, у 2. реду, где се наводе године живота премицулог, уместо $\xi(\tau\omicron\upsilon\nu)$ κ' прочитати $\xi(\tau\omicron\upsilon\nu)$ $\langle x \rangle \kappa'$? На тај начин објаснила

⁵ L. Robert, *Les inscriptions de Thessalonique*, *Revue de Philologie* 48 (1974), 187—188.

⁶ L. Robert, *op. cit.*, p. 222.

би се интерпункција испред епсилона и одбацила могућност, мало вероватна, да је младић ступио у коњицу са 16 година. Исто тако чини ми се да је у мину-
скулној транскрипцији грчких текстова требало разрешити латинска прено-
мина. На пример у бр. 50, први ред би требало да гласи KON Λ(ὄβριος),
иначе се добија погрешан утисак да је и ламбда непротумачено слово.

Не рачунајући миљоказе и натписе датоване краљевима или царевима,
корпус садржи петнаестак натписа датованих по македонској ери, било дво-
струкој (бр. 11, 49), било акцијској (бр. 59), било, најчешће, анонимној. Сем
у једном случају, за анонимну еру се с правом сматра да је то она која је почи-
њала 148/7. године пре н.е. Не видим разлога да се и код бр. 71, чији датум
гласи само *κσ'*, године не рачунају по анонимној ери. То је споменик грубе
израде, невесто урезаних слова, нимало типичних, тако да се може датовати
и у I в. (220—32/1=88/9). Код већине ових натписа наведен је поред године
и месец када је постављен споменик. То омогућује тачније одређивање године,
већ према томе да ли су у питању први месеци македонске године (Dios, Apellaios,
Audnaios, Peritios) који одговарају времену од септембра до децембра, или
познији месеци.

Коментари натписа су садржајни, откривају одличну обавештеност аутора
о најновијој литератури по појединим питањима језика, ономастике, култова,
звања, формула. Понекад се може жалити што се само упућује на библиографи-
ју а не преносе и мишљења о неком појму или предмету. Навешћу као пример
брижљивог издања миљоказ бр. 114 чији убедљиви, разложни коментар показује
хипотетичност читања и тумачења Ј. Гунаропулоса и М. Хадзопулос-а.

Као што је напред речено, збирка Ризакиса и Турацоглу-а обухвата
укупно 221 споменик. У њу је ушао и приличан број натписа који спадају у
instrumentum: жигови на цреповима, питосима и амфорама (бр. 67—70, 174,
178—180, 209—215) неки увезени предмети серијске производње, као лампа
атичке радионице бр. 216, латински печати бр. 145 и 180, па чак и натписи са
митских претстава на вазама (бр. 70, 175—177, 208). Ако се томе додају
и мали безвредни фрагменти од по неколико слова, којих неизбежно има у
свакој збирци, онда се укупан број правих натписа своди на око 200. То је при-
лично мало с обзиром на пространост територије коју покрива збирка. Тешко
је рећи да ли разлог таквом стању треба тражити у слабој археолошкој истра-
жености подручја. Чињеница је да сви, или скоро сви натписи потичу од слу-
чајних налаза. Списак ефеба из околине Сисанија (бр. 187), једини натпис
те врсте у целом корпусу, одавно познат, указује на постојање неког града у
близини. Епиграфска слика би се свакако променила када би се откриле ру-
шевине тог града. Сетимо се Деуриопа и Стубере код нас. Шта бисмо знали о
овом напредном полису, тако периферног положаја, да није било ископавања
1953. и 1959. године? И шта се све може очекивати од настављања систематског
истраживања овог локалитета! Наравно, не заборављамо да је Горња Македо-
нија била планинска област и према томе слабије насељена од Доње Македо-
није. Не губимо такође из вида да натписи чине само део теренских налаза и
да се не може само по њима судити о археолошком раду на овом подручју.
О томе ћемо створити потпунију слику кад се појави други том ове књиге, у
коме ће до израза доћи сви археолошки локалитети, и они који су дали само
материјалне споменике.

Необјављених натписа има у збирци 47, што чини знатан проценат укупног
броја. Нажалост, има међу њима доста фрагмената. Најзначајнији међу новим
натписима су почасна база коју је град Областија поставио двома својим грађан-
кама (бр. 37), и акт о ослобађању робинје посвегом Хераклу Кинагиди из времена
намесништва Калпурније Пизона у Македонији, који нам саопштава непознат
етвоник (бр. 115). Уопште узевши, натписи јавног карактера су малобројни
у овој збирци. Сасвим изузетно место у њој заузимају два одавно позната до-
кумента: писмо Филипа V еписмату Архипу из 181. године пре н.е. о даривању
земље некој групи војних лица (бр. 87) и псефизма епископа града Vatyna из
192/3. године поводом притужби грађана због незаконитог присвајања кому-
налне земље од стране неких *eparchikoi* (бр. 186). Овај последњи натпис, са
своја 42 реда текста и списком шездесетак грађана-потписника, спада међу
најзначајније епиграфске споменике римске Македоније. Узорно издање Ризакис-

Турацоглу, с коментаром који води рачуна о најновијим истраживањима, олакшаће убудуће његово коришћење. У ретке натписе, не само локалног значаја, спада и камен треба из 114. године н.е., нађен близу села Ахлада (бр. 181).

Прилично бројне су међу новим натписима посвете разним божанствима. Оне су између осталог повећале и број божанстава чији је култ посведочен у овим областима. Најчешће су посвете Зевсу (Хипсистоу, нарочито), Енодији, Хераклу. Као ређе треба истаћи посвету Зевсу Елеустерију и Роми (93), Хери (18), Плутону (15), египатским боговима (92). Нов је помен сиријске богиње Атаргатис познате под именом *Dea Syria* — *Δυσίυρος θεά* (102), као и безимени *Θεοί ἀπήχοοι* (23a). Код посвета Вагну улогу имају рељефне претставе божанстава, које су сада лако приступачне за изучавање захваљујући одличним фотографијама.

Најбројнију групу споменика чине и овде, као свуда, надгробни споменици. Они су најбројнији и међу новим налазима. Има их разних типова. Старије, хеленистичке стеле су једноставније; римске, обично богато украшене рељефима, пружају материјал за упоредно истраживање са онима из суседних области. Поједини мотиви из Линкестиде, на пример представа гозбе (167) или „трачког“ коњаника (155, 159, 160, 164, 167; уп. и 127) имају своје најближе аналоге у северној Македонији.

Надгробни и вотивни натписи пружају такође богат ономастички материјал који ће послужити за проучавање немакедонског живља у овим областима, и посебно романизације. Пада у очи мали број римских грађана и романизованог становништва.

Ево, најзад, и неких запажања и примедби у вези с појединим натписима:

бр. 1 — У 5. р. *ὑμετέρου πατρός* не може да се односи на цара, односно царевог оца, јер то би значило да је писмо пупућено цару. У 7. р. формула *ἐὼν ὑμεῖς θέλητε* односи се свакако на приватна лица а не на цара. Неузеу је правилно схватио да адресат не може бити град.

бр. 11 — За ветерана легије *VIII Augusta* (Σεβαστή), с великим почетним словом пошто је назив) требало је упутити на мој рад у *ANRW II*, 7 (1979), 344, где се помињу два ветерана ове легије из Пелагоније и Филипа. За Г. Јулија [...] не знамо да ли је био пореклом из Берије (што би одговарало латинском *domo* али не и *οἰκῶν*) или насељен у Берији после отпуштања из војске. Ово друго је вероватније. У оба случаја, међутим, тешко је објаснити његово служење у легији *VIII Augusta*, која се после 69. године налазила у Германији (натпис је из 149. године).

бр. 12 — У првом реду, који је сав у угластој загради, тачка испод слова *o* је сувишна. Ако се види траг тога слова, требало га је оставити изван заграде.

бр. 18 — Трачко име *Σεύθης* заслужује пар речи коментара. Можда се трачким пореклом дедиканта објашњава посвета Хери. О Херином култу у трачким земљама види индекс код Г. Михаилова, *Inscriptiones Graecae in Bulgaria repertae*, I—IV, и, код нас, посвету Зевсу и Хери из Кратова, *Споменик* 71 (1931), 198, и иконе *Споменик* 98 (1948), 308, бр. 78 и 79, из Кочана. Херин култ није непознат ни у северној Македонији, уп. S. Düll, *Die Götterkulte Nord-makedoniens* (1977), Кат. бр. 180 (из Владиловаца—Неаполис), 156 (из Беле Цркве—Алкоменаи), 17 (из Стоба), и овде свакако под трачким утицајем. Уп. и теофорно име *Hera* на стели из Пелагоније, *ЖА* (27 (1977), 143, сл. 6.

бр. 19 — Код имена *Θεώδωρος* (7. р.) требало је ставити (!).

бр. 20 — Вредело је скренути пажњу на чињеницу да овај натпис показује недвосмислено да ослобођеник задржава име свог бившег господара на место патронимика.

бр. 23 — У коментару за име *Πούπλιος* требало је нагласити да је старији облик *Πόπλιος*, који се јавља у републиканско доба и на почетку Царства. Доцније уз *Πούπλιος* преовлађује *Πούβλιος*,

бр. 23a — Необичан је израз *χάριν τεύχω*.

бр. 25 — Овај натпис је, ако се не вaram, прво сведочаство о магистратури агораном у граду Апане. Име *Adaios* не може бити семитско. И сувише је распрострањено у Македонији да би се такво порекло могло претпоставити.

Могућно је да су Семити осећали ово име као блиско библијском имену *Adad* и да су га зато радо употребљавали.

бр. 27 — Мислим да треба читати Γ(άτος) Μαικήνας, у нормалној римској ономастичкој формули. *Maikenas* је гентилициј. Наравно, изненађује на једном македонском натпису име великог Мечене. Можда је у питању неки његов ослобођеник или потомак ослобођеника.

бр. 28 — чини ми се да израз κατ' ὄναρ (sic!) и εὐχὴν не иду заједно. За облик имена *Sextos Petroniou*, уп. мој реферат на IV симпозију 'Αρχαία Μακεδονία (у штампи).

бр. 36 — У индексу (стр. 206 и 207) погрешно је пренето име епимелета. Он је Αἴλιος, Ἀνδραγάθου υἱός, Ἀντίγονος, а не Αἴλιος Ἀνδράγαθος, υἱός Ἀντιγόνου. Подражава се римска формула са филијацијом, али се уместо преномена ставља когномен оца. Овај се вероватно звао Αἴλιος Ἀνδράγαθος а не просто Ἀνδράγαθος.

бр. 37 — У овом значајном новом натпису који нам је открио непознати етникон *Oblostioi*, читање почетка другог реда је несигурно. Реч је о указивању почаста двома или трима грађанкама. Издавачи читају: [α 2] αούαν <χ>αί νας. Ἀλεξάνδραν καὶ Ἰουλιανὴν τὰς πολείτιδ[ι]ας Пошто нису наведени патрионимици Александре и Јулијане, мислим да прву реч треба прочитати као гентилициј и у њима видети две римске грађанке: [Φλ]αουιάνας Ἀλεξάνδραν καὶ Ἰουλιανὴν etc. Изведени гентилицији на -anus нису ретки у Македонији, уп. *Terentianus* у бр. 167. Реч *πολιτεία* нема у овом натпису значење које сам му дала у чланку *REG* 52 (1959), 100—105 (градска територија), већ обележава вероватно мали град који улази у састав једног коинона, као у случају Лике (бр. 149) и Батине (бр. 186, р. 11).

бр. 46 — Не видим зашто се овај епитаф датије у предцарско доба.

бр. 49 — Нису јасни родбински односи ни конструкција овог епитафа. Ако се покојник, представљен као коњаник, звао Λύκος Ἀριστολάου, он није могао бити рођени син Деметрија. Можда иза речи υἱός треба допунити неку ознаку сродства?

бр. 51 — Слово бета у βιλας на почетку натписа није сигурно. Можда треба читати Γ[Α]μιλλας (у индексу, стр. 207, стоји [γ]βυλας). За облик Ἀκίλλας, уп. *Сиоменик* 71 (1931), 176.

бр. 54 — Необичан надгробни споменик у виду капитета са текстом уклесаним на три стране абакуса, у табули ансати. Карактеристично је, иначе непосредно (?) , слово Ε са средњом цртом у виду положене ламбде.

бр. 66 — У 5. реду треба читати τῆς Καισαρείων πόλεως (Καισαρείων од Καισαρεῖς) са лигатуром ΡΙ. Бројка индиктиона αἰ' не мора се исправити у ια' (11. ред).

бр. 80 — Необична ономастичка формула. Треба претпоставити да се отац звао *M. Ulpius Aemilianus*, а син *M. Ulpius Andronicus*.

бр. 87 — У 4. реду фали тачка испред συχωρῶ.

бр. 98 — Израз εὐχὴν ἐπιδαώμενος није чест. Шта заправо значи?

бр. 101 — Име Σεδάνη није познато.

бр. 115 — Важан, нов натпис о ослобођењу робиње из времена Пизонове управе у Македонији. Дедикант носи непознат етникон, који издавачи читају ΒΡΥΝΑΙΟΣ. По слици бих рекла да стоји ΓΡΥΝΑΙΟΣ?

бр. 126 — Φλαβίου ми не изгледа вероватно, на слици се не виде трагови ламбде. Можда неко друго име на -αβιος?

бр. 130 — Ἀκκστος је погрешно стављен међу римска когномина (стр. 220). Правилно је протумачен као име из грчке митологије које се у Риму често појављује код ослобођеника.

бр. 138 — Говори се о *Markelianè* а не каже ништа о *Ancheia*.

бр. 141 — Цитира се дословце мишљење М. Шашел Кос да иза *princeps* треба претпоставити неки „*munus municipale*, (e. g. *curiae, civitatis, coloniae*), можда Пеле, Диона или Хераклеје“, за које се не може рећи да је јасно. Издавачи се с правом одређују за допуну *princeps* [eg(*ionis*)].

бр. 147 — У трећем реду треба можда допунити [πρ]ακτορεῦοντος. Термин је посведочен на једном необјављеном натпису из Ресна. У 4. реду, иза Δί

Κυρίω, који се јасно види на фотографији, Δημητρίω не даје никакав смисао. бр. 148 — За посвету слободног човека (сина) божанству, види натпис из Ва-шарејце у Пелагонији, Димица, бр. 229, Wace -Woodward, *ABSA* 18 (1911/12), 175, бр. 14 (муж посвећује жену Артемиди). За бога Александра, уп. натпис из Сопота на северној граници Македоније, Б. Јосифовска, *Inscriptions de la Mésie Supérieure VI* (1982), 10, на коме се Александар појављује заједно с Јупитром и Хером, и змијским демонима Drasso и Drassena, с опширним коментаром о Александру (Великом или из Абонутеиха). Карактеристична је веза са змијама на оба натписа. За представу две змије, хералдички постављене једна према другој, како држе устима јаје, уп. споменике из северне Македоније S. Düll, *Die Götterkulte Nordmakedoniens*, сл. 29 и 30.

бр. 153 и 154 — Ове две надгробне плоче из Линкестиде, од танког шкриљца, грубо обрађене, украшене мотивима који вероватно имају симболично значење, кратких епитафа, имају веома блиске аналогije у југословенском делу Линкестиде и Пелагоније. Име покојнице на првом од ова два епитафа, не обично је по томе што има и преномен (које жене обично не носе) и когномен: Κόρινθα Σηρέια Μάντα.

бр. 156 — На почетку 3. реда, друго и треће слово су сигурно ΔΝ. Можда треба доунити ἐπὶ ῥήσιν?

бр. 159 — У првом реду, Συνεγδήμω, ставити jota subscriptum уместо adscriptum.

бр. 166 — Име Μητρώω је познато. Какав је то, међутим, облик Μητρώων?

бр. 181 — За допуну реда 20/21, издавачи цитирају Сарикакиса који мисли да би у питању могао бити град Δήβωμα или Δίβωμα, који Птоlemeј наводи као град Еордеје. Уствари, град Δίβωλια (читање које претпоставља Птоlemeјев издавач C. Müller) налази се у илирској области Еордеји (Птол. III, 12,23) како се види између осталог и по томе што се спомиње иза познатог топонима Σκαπίς.

бр. 186 — У коментару уз *πρεσβυτέρων τοῦ ἔθνους* непажњом је нетачно формулисана моја мисао: није карактеристика Горње Македоније као „слободне“ разлог што је она подељена у *koina* et *ethnē*, већ обрнуто.

бр. 187 — С правом примећују издавачи да мој предлог ЖА 5, 1955, 364, да се у р. 17/18 исправи Στράτων Σιλουανού, уместо Στράτων Σιλουανός, не води рачуна о следећем имену Ὑγείας. Они пишу Στράτων, Σιλουανός Ὑγείας очевидно третирајући Стратона и Силвана као браћу, децу Хигијеје. На исти начин, мало даље, р. 20/21, они читају Φουνδανός, Ποσειδώνιος, Γεμέλλος Ἀλεξάνδρου и разрешавају та имена (в. Errata) као Φουνδανός Ἀλεξάνδρου, Ποσειδώνιος Ἀλεξάνδρου, Γεμέλλος Ἀλεξάνδρου. Нисам сигурна да је ово тумачење исправно, јер недостаје свеза καί (уп. *Σιομενικ* 98, 1948, 388, р. 58—50: Σωσίας καί Στρατόνειμος οἱ Μενίππου, Φίλιππος καί Διονύσιος Παραμόνου и др.). С извесном резервом, била бих пре за то да се Σιλουανός узме као гентилициј, као што су и аутори првобитно мислили, а да у случају Стратона сва три имена припишемо једној особи: Стратон је поред метронимика навео и гентилициј свог оца, неправилно, можда зато што је брак његових родитеља био незаконит.

бр. 188 — У 1. реду треба написати Καίσαρι с великим словом, пошто је реч о имену а не о титули.

На крају, не бих желела да завршим овај приказ а да још једном не подвучем вредност и високи квалитет дела. Аутори су савесно и значајки испунили оно што чини основни задатак издавача: да ревидира и презентира епиграфске споменике на начин који чини њихово коришћење лаким и поузданим. Остаје нам да пожелимо скоро излагање другог тома.